Transport sisteması integraciyası hám keleshek perspektivaları

Kazbekov Abbazbek

Keywords: transport system, transport infrastructure, integration, air transport, railway transport, Nukus Airport, transport corridor, modernization, transit connections, economic development.

ABSTRACT

This article examines the formation, integration, and development prospects of the transport system in the Republic of Uzbekistan and the Republic of Karakalpakstan. Particular attention is paid to changes in air and railway transport during the years of independence, the modernization of Nukus International Airport, the construction of new railway lines, and their importance for regional economic development. The article also addresses the improvement of transport infrastructure, the strengthening of international transport links, the effective use of transit potential, and future directions for the development of the transport sector.

Ключевые слова: транспортная система, транспортная инфраструктура, интеграция, воздушный транспорт, железнодорожный транспорт, аэропорт Нукуса, транспортная магистраль, модернизация, транзитные связи, экономическое развитие.

АННОТАЦИЯ

В статье рассматриваются становление, интеграция и перспективы развития транспортной системы Республики Узбекистан и Республики Каракалпакстан. Особое внимание уделяется изменениям, произошедшим в сфере воздушного и железнодорожного транспорта в годы независимости, модернизации международного аэропорта Нукуса, строительству новых железнодорожных магистралей и их значению для развития региональной экономики. Также анализируются вопросы совершенствования транспортной инфраструктуры, укрепления международных транспортных связей, эффективного использования транзитного потенциала и определения перспективных направлений дальнейшего развития отрасли.

Gilt sózler: transport sisteması, transport infrastrukturası, integraciya, hawa transportı, temirjol transportı, Nókis aeroportı, transport magistralı, modernizaciya, tranzit qatnasıqlar, ekonomikalıq rawajlanıw.

ANNOTACIYA
Bul maqala Ózbekstan Respublikası hám Qaraqalpaqstan Respublikasında transport sistemasınıń qáliplesiwi, integraciyalanıwı hám rawajlanıw perspektivaların qarastıradı. Sonıń menen birge, ǵárezsizlik jıllarında hawa transportı hám temirjol tarawlarında ámelge asırılǵan ózgerisler, Nókis xalıq aralıq aeroportınıń modernizaciyalanıwı, jańa temirjol magistrallarınıń qurılısı hám olardıń aymaq ekonomikasın rawajlandırıwdaǵı áhmiyeti talqılanǵan. Transport infrastrukturasın jetilistiriw, xalıq aralıq qatnasıqlardı bekkemlew, tranzit múmkinshiliklerden nátiyjeli paydalanıw hám tarawdıń keleshektegi rawajlanıw baǵdarlarına ayrıqsha itibar qaratılǵan.

KIRISH
Ózbekstan ǵárezsizliginiń dáslepki jıllardan baslap totalitar dúzimnen qalǵan mashqalalardi sheshiw ushın transport-kommunikaciya sistemaların jetilistiriw zárúrshiligi payda boldı. Bunda Surxandárya wálayat hám Qaraqalpaqstan Respublikası menen Turkmenistan aymaǵı arqalı baylanısatuǵın temirjol mashqalaların sheshiw, sonıń menen birge, jáhán standartlarına juwap beretuǵın avtomagistrallardı qurıw hám rekonstrukciya qılıw, jańa hawa jolların ashıw (aviaciya) hám de barların jáne de jetilistiriw sıyaqlı aktual wazıypalar óz sheshimin kútip atır edi.
1992-jılı Ózbekstanda «Ózbekstan hawa jolları» milliy aviakompaniya dúzildi. Respublikanıń, ásirese, shet mámleketler menen sırtqı ekonomikalıq, turistlik baylanıslardı jolǵa qoyıwda mámleketlerdiń óz hawa transportı úlken rol oynaǵan. Sonı esapqa alǵan halda «Ózbekstan hawa jolları»dıń bir qansha Evropa hám Aziya, Amerika mámleketlerinde wákilxanaları ashıldı. 1993-95-jıllarda 18 mámleketke xalıq aralıq marshrutlarda samolyotlar qatnaw jolǵa qoyıldı.
1993-jılǵa kelip Tashkentten MDH mámleketlerinen basqa London, Tıyımchestr, Frankfurt-Meyli, Telefon-Aviv, Stanbul, Deli, Ǵoyala-Belgilipur, Náshebentlik, Pekin, Afina, Amsterdam, Seul hám Nyu-York qalalarına xalıq aralıq aviareyslar, Singapur hám Aziya hám Evropanıń kóplegen mámleketlerine jolawshı tasıw reysleri shólkemlestirildi. «Ózbekstan hawa jolları»milliy aviakompaniya Germaniya, Franciya, Rossiya firmaları menen túrli tarawlarda baylanıs qılıp atır. Evropanıń dáslepki «Erbas Uyadastri»káncernidan «Ózbekstan hawa jolları»milliy aviakompaniyanıń satıp alǵan «Ayrbas»A-310-300 aerobuslari xalıq aralıq marshrutlarda jolawshılarǵa xızmet kórsete basladı. «Ózbekstan hawa jolları»aviakompaniya hár qıylıdaǵı hawa kemelerine iye esaplanadı. Awıl xojalıǵı jumıslarına arnalǵan An-2, respublika ishinde ushıw etetuǵın An-24, YaK-40 xalıq aralıq klassdaǵı Íl-76, Íl-62, Íl-86, Túpro3-154, A-310 sıyaqlı samolyotlar, vertolyot

parkide Ma?-2, Ma?-8, -a-26 sıyaqlı mashinalar bar. Respublikada An-2 samalyot, Ma-2, Ma-8, KA-26 vertolyotlardan ibarat ayrıqsha maqsetlerdegi aviaciya parki awıl xojalıǵı, med-sanitariya xızmeti, meteorologiya, Geologiya-qıdırıw, gaz sanaatı hám basqa tarawlarda ónimli paydanıladi. 1996-jılǵa kelip «Baıń-757»hám «Baıń-764»samolyotları, respublikamız hawa jollarında Íl-114, RI-85 samolyotlarınan jurtımız keń-túre paydalanıp atır. Sol jıllarda Nókis aviaciyaotryadi ekipajlardıń ushıw marshrutları anaǵurlım keńeydi. Endi olar TU-154 samolyotlarında Moskva, Kimev, Alma-ata, Jaqsıoroje, Dnepropetrovsk hám basqa qalalarǵa jolawshılar tasıwshı reyslerdi atqara basladı. Usı processte TU-154 samolyot ekipajlardıń komandirleri Jerpolatov, Gereńvasarniy V., Baqbergenov M., Abduraxmanov R., Gushin B. hám basqalar jaqsı iskerlik alıp barǵan. Ushıwshı mutahassislarni tayarlawda ushıw otryadınıń komandiri V. Konctandidi, onıń ushıw jumısları boyınsha orınbasarı M. Baqbergenov tarawda sistemalı islerdi ámelge asırdı. Keyingi jıllarda Qaraqalpaqstan hawa jollarında unamlı ózgerisler ámelge asırıldı[1].

Respublika milliy aviakompaniyanıń samolyotları jaqın hám alshaq mámleketlerge párwazlardı jolǵa qoydı. Usınıń menen birge Nókis aeroportına da shet mámleketler aviakompaniyalardıń samolyotları kelip qo'nmoqda. Qaraqalpaqstan oraylıq aeroportınıń tabıslı háreket qılıwdıń taǵı bir tárepi bul radio-texnikalıq támiyinleniw hám baylanıs paydalanıw bazası bolıp esaplanadı. Bul júdá áhmiyetli bólimge tınımsız miynet túrgen veteran, «Qaraqalpaqstan Respublikasında miynet kórsetken baylanıs Xızmetker» Matvey Ivanovich Bazarkin basshılıq etdi. Ol iste'foga shıqqannan keyin, ornına usha bólimde kóp jıllardan berli bas injener lavozmida miynet qılıp atırǵan A. K. Kewilmuxamedov tayınlandı. Biraq bazar ekonomikası sharayatında Nókis aeroportta da jumıs iskerligi de anaǵurlım tómenlep ketti. Aviaciya janar maysınıń qımbatlap ketiwi óz gezeginde aviaciya biletlerdiń bahasına da óz tásirin kórsetdi. Sol sebepli de samolyotlar menen júk hám jolawshılardı tasıw aldınǵı jıllarǵa salıstırǵanda talay kemeydi. Sonday qıyın sharayatta respublika ishindegi rayonlarǵa da reyslerdiń sanı azayıp ketti.

2005-jılda aeroportta jańa terminal qurıldı, 2006-2007-jıllarda zamanagóy jaqtılandırıw úskeneleri ornatildi. Nátiyjede Nókis Aeroport tómendegi samolyotlardı qabıl etedi :An-12, An-24, An-26, An-28, An-30, An-32, An-72, An-74, An-124, Íl-62, Íl-76, Íl-86, Íl-96, L-410, Tuw-134, Tuw-154, Yak-40, Yak-42, Samolyot A310, Samolyot A319, Samalyot A320, ATR 42, ATR 72, Boing 737, Boing 757, Boing 767 hám basqa túrdegi 3-4-dárejeli samolyotlar, barlıq túrdegi vertolyotlardı qabıl ete basladı. Atap ótiw tiyisli, tarmaqta ámelge asırılǵan reformalar nátiyjesinde xalıq aralıq

[1] Ўзбекистон автомобиль транспорти Давлат Аксионерлик Корпорасиясы. – Тошкент, 1999. – Б.34.

reysler sanı artıp, xalıq aralıq aviakompaniyalar menen óz-ara sheriklik bekkemlendi. Atap aytqanda, Moskvaǵa úzliksiz reyslerdi «Ózbekstan hawa jolları» hám «Ural hawa jolları» ámelge asıra basladı. 2011- jıl 20- iyunda ushıw-qonıw otıw jayını keń kólemde rekonstrukciya qılıw baslanıp, 110 kún ishinde 3000 Metr uzınlıq uchastkaǵa asfalt-beton qatlamı tóseldi. Nókis aeroportta hawa ushıw-qonıw otıw jayını rekonstrukciya qılıw menen bir qatarda, samolyotlardıń Avtomobili ushın toqtap qalıw orınları hám perronı kapital remontlandi. Nátiyjede Nókis aerovokzalining ótkezgishlik quwatlılıq saatına 200 adamdı quraydı.

Aerovokzal kompleks eki terminaldan ibarat bolıp, ol jaǵdayda ushıp atırǵan hám kiyatırǵan jolawshılarǵa xızmet kórsetiw, xalıq aralıq hám jergilikli baǵdardaǵı bagaj, pochta hám júklerdi tasıw zalları bar edi. Álbette, respublikada bul jumıslardaǵı reformalar jáne de dawam etiwi menen birge 2018- jıl 11 -iyulde Nókis xalıq aralıq aeroportınıń jańalanǵan jolawshı terminal jumıs basladı. Endi terminal saatına 400 jolawshın qabıllaw múmkinshiligine iye. Qazaqstannıń «Skat Aviakompaniya» aviakompaniya menen Alma-ata hám Aqtawdan Nókiske párwazlardı ashıw boyınsha ózara kelisiwler alıp barılmaqta. Ural aviakompaniya Moskvaǵa turaqlı reyslerdi tikledi. 2019- jıl 1- oktyabrden baslap Ózbekstandaǵı qatar xalıq aralıq aeroportlarda xalıq aralıq sharshawter reyslerin sheklewsiz qabıllawǵa múmkinshilik beretuǵın «ashıq aspan» rejimi engizilip atır. Usı processte Mámlekettiń ush Aeroport-Qarsı, Termiz, Nókis-tolıq ashılmaqta[2].

Modernizaciya joybarı kúshke kiriwi menen ICAO xalıq aralıq standartlarına muwapıq hám xalıq aralıq júklerdi tasıwshı Aeroportlarǵa qoyılatuǵın xalıq aralıq talaplar tiykarında samolyotlardıń úzliksiz hám qawipsiz islewin támiyinlew ushın zárúr úskeneler satıp alındı. Tekseriw punktleri imaratları qurılıp paydalanıw tapsırıldı, aeroport qawipsizlik qorıq jeri imaratları rekonstrukciya etildi. Nókis Aeroportgeografiyalıq tárepten qolay jaylasıwı sebepli bul jerde basqa aviakompaniyalardıńsamolyotlardı qonıwları yamasa Germaniya, Gollandiya, Franciya, Evropanıń basqa qalaları hám Awǵanıstan yamasa Qıtayǵa jónelis boyınsha ushıw qılıp atırǵan IL-76 júklerine janıw'i quyılıw punkt retinde de paydalanıwları múmkinligi itibarǵa alınǵan. Jaqın keleshekte «ABB-LUCEBIT» kompaniyasınıń Sha'ba kárxanası «Nókis» aeroportta jaqtılıq signalizaciyası úskenelerdi almastırıw boyınsha islerdi baslaydı.

Xalıq aralıq standartlarǵa muwapıq 1-kategoriyalı úskenelerdi elektr energiyası menen támiyinlewdi qayta qurıw, aeroporttıń qazanxanalardı qurıw hám hawa terminalınıń

[2] Назарбаев О., Баужанов С. Қорақалпоғистон Республикасини ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш стратегиясини шакллантириш ва амалга ошириш механизмлари.-Тошкент, 2013. -8-б.

ekinshi terminalın paydalanıw tapsırıw joybarlastırılǵan. Respublikanıń hawa transportı xızmetkerleri házirgi dáwir talabına juwap beretuǵın jańa texnikalardı ózlestirip atır nátiyjede dúnyanıń kóplegen mámleketlerine reys múmkinshilikleri artıp barıp atır. Házirgi waqıtta Qaraqalpaqstan Respublikası tek Oraylıq Aziya respublikaları menen baylanısqa iye bolıp qalmastan, Rossiya, Ukraina, Kavkaz artı respublikaları menen de hawa jolları arqalı baylanıs ornatǵan. Ekinshi tárepinen ǵárezsizlik jıllarında Ózbekstan hám Qaraqalpaqstan Respublikası hawa jolları arqalı Evropa, Aziya mámleketleri menen ekonomikalıq baylanıslardı rawajlandırıp atır. Bul maqset penen uzaq aralıqqa Ushıw alatuǵın (ekinshi áwlad) Turbovintli samolyotlardan AN-24, AN-10, IL-18, TU-114 hám (úshinshi áwlad) Turboreaktiv samolyotlardan TU-104, TU-154, IL-40, YaK-42 respublika jolawshıları ushın xızmet etip atır[3].

Qaraqalpaqstanda dáslepki ushıwshılardıń biri, injener-ushqısh, birinshi klass ushqıshsı Bayraq O'razbaevich Tajenov bolıp, 1969-jılı Leningrad qalasındaǵı Lenin atındaǵı Akademiyanıń puqaralıq aviaciya Fakultetine oqıwǵa kirip, 1973 jılı jaqsı tamamlap, puqaralıq aviaciya ministrliginiń shártnaması tiykarında Nókis aviaciyaotryadi Íl-14 aviaciyaeskadriliyasida komandir bolıp xızmet etken. 1984- jılı óziniń qálewi boyınsha Yak-40 samolyotta 1-taypa injener ushqıshsı bolıp xızmet etken. Oǵan uzaq jıllıq nátiyjeli miynetleri ushın «Qaraqalpaqstan Respublikasında xızmet kórsetken injener» atağı berilgen. «Meniń ózim búgingi kunge shekem birqansha jaslarǵa ustazlıq isledim-deydi Bayraq Tajenov. Olardıń barlıǵı da házir jaqsı iskerlik aparıp atır. Olardan Shalbarbergen Jerpolatov, Pavel Gushen, Baymurat Matmuratov, Kópmekbay Ókpebiniyozov, Rashid Salıqovlar «Yak-40», «Tuw-154» samalyotlarında miynet qılıp atır. Bulardan basqa Renat Mamutov Sankt-Peterburg puqaralıq avıaciyası akademiyasında, Edik Serikov, Júdáqsibay Tajenov, Lavrentiy Pákler Aktyubinsk qalasındaǵı bilim jurtında tálim alıp atır.

Mine, bulardıń barlıǵı biziń keleshek kadrlarmız bolıp esaplanadı. Eski birlespe respublikalar arasındaǵı baylanıslardıń quramalasıwı, házirgi bazar qatnasıqları jaǵdayında janar may hám may'lash materiallarınıń bir sonsha qımbatlap ketiwine baylanıslı hawa jolları baylanıslı da bir sonsha máseleler payda boldı. Sonday bolsa-de, Nókis aeroportınan Moskva, Minvoda, Alma-Áke, Tashkent baǵdarları boyınsha samolyotlar ushıp atır. Búgingi kúnde shet mámleketler, sonıń ishinde Oraylıq mámleketler menen baylanıslarımız jaqsı jolǵa qoyılǵan. Biz keleshekte hawa jolları baylanısınıń jáne de rawajlanıwına isenemiz. «Ózbekstan hawa jolları» aviakompaniyanıń 10 jıllıǵı aldında «Miynet Dańqi» orden menen Nókis aeroportınıń

[3]Икрамов М.А. Развитие автомобильных перевозок по Великому шелковому пути // Економическое возрождение России. – 2010. – № 4. – с. 28-36

direktor Xudaybergenov Keńjebay Hahbaevich kóp jıllıq miynet iskerligi hám ushıwshılarıń úzliksiz iskerligin hám qáwipsizligin támiyinlew, zamanagóy texnologiyalardı ózlestiriw, joqarı maman ushqısh hám texnikalıq kadrlardı tayarlaw boyınsha jumıs iskerliginde erisken jetiskenlikleri ushın sıylıqlandı.

Usınıń menen birge Qaraqalpaqstan Respublikası puqaralıq aviaciyanıń bir gruppa Xızmetkerler Qaraqalpaqstandıń eń húrmetli ataqları menen sıylıqlandı. Ózbekstan milliy aviakompaniya járdemi hám járdemi astında Nókis aeroportınıń texnikalıq múmkinshilikleri, samalyotlar parkini kóbeytiw hám aerovokzallar menen ushıp-qonıw koridorların xalıq aralıq standartlarǵa uyqas qayta qurıw jumısları boyınsha tınımsız jumıslar alıp barılmaqta. Bul úlken qurılıs joybarın ámelge asırıwdıń tender tańlawlarında dúnyaǵa belgili Italiyanıń «Aleniya Markonı Sistemasız» Firma menen «Barkalmaye kepital» bank hám Franciyanıń «Tamsan»firmaları qatnastı. Usı ózgerislerden keyin Nókis Aeroport xalıq aralıq standartlarǵa juwap beretuǵın aeroport boladı hám dúnya mámleketlering aviakompaniyalar menen baylanıs ornatıw jáne de kúsheedi. Xalıq aralıq aeroport statusın alǵannan keyin «Baing» hám basqa hawa láynerlari Nókis aeroportına biymálel qonıp ushatuǵın boladı. Qaraqalpaqstandıń puqaralıq avıaciyasınıń tariyxındaǵı bunday ózgerisler respublikanıń ekonomikalıq, mádeniyatına xalıq aralıq óz-ara qatnasıqlardıń kúsheyiwine texnikalıq ózgerislerdiń bolıwına alıp keledi. Joqarıda aytıp ótkeni sıyaqlı, jańa aviaciya jónelislarni ashıw búgingi kúnde de aktual wazıypalardan biri bolıp qalıp atır. Sol tárepten Nókis-Aqtaw,Nókis-Átiraw-Almaata baǵdarı boyınsha jolawshı tasıwshı samolyotlar qatnawın shólkemlestiriw boyınsha Kazaxstan milliy aviakompaniya menen ózara kelisiwler alıp barıp, nátiyjede jańa reysler ashıldı. Usınıń menen birge Qaraqalpaqstan Respublikasında tarawdıń aldında turǵan qatar mashqalalardi atap kórsetiw kerek. Áwele, búgingi kúndegi zamanagóy bilimlerdi iyelegen jas kadrlardı tarawǵa qosıw jumısları asırılmaqta. Házirshe shekem respublikada usı tarmaqqa jetik kadrlar tayarlawshı qandayda-bir joqarı oqıw jurtınıń joqlıǵı.

Ekinshiden respublikanıń turistlik imkaniyatların esapqa alǵan halda shetel kompaniyaları menen birgelikte jańa aviaciya jónelislerin ashıw mashqalası bar.

Úshinshiden bolsa respublika arqalı tranzit sawda hám basqa baylanıslardı kúsheytiw sistema aldında turǵan ústin turatuǵın wazıypalardan biri esaplanadı.

Juwmaq etip aytqanda Qaraqalpaqstandıń puqaralıq avıaciyasınıń tariyxındaǵı bunday rawajlanıwlar respublika ekonomikalıq, mádeniyatına, xalıq aralıq óz-ara qatnasıqlardıń kúsheyiwine, texnikalıq ózgerislerdiń ámelge asıwına múmkinshilik jarattı. Qaraqalpaqstan avıaciyasınıń házirgi mutahasissislari ilgeri iskerlik alıp barǵan veteranlardıń jaǵımpazlı jumısın dawam jetkerip atır.

Solay etip, Qaraqalpaqstanda hawa transportı XX ásirdiń 20-jıllarında «Jaqsılıq» jámiyetinen baslap, bul tarawdıń region milliy Ekonomikasın rawajlandırıwǵa zárúrli úles qosdı. Qaraqalpaqstanda Xorezm oazisiniń zamanagóy tariyxınıń eń zárúrli tariyxıy estelikleri, húјjetli dáliller toplanǵan hawa transportı muzeyin jaratıw waqtı keldi. Temirjol transportı. 1992- jılı 1-yanvarda Orta Aziya temirjol filialı Aral boyı temirjolı bolıp qaytadan dúzildi. Onıń qarawına Xorezm wálayat, Qaraqalpaqstan aymaǵındaǵı 59 dana stanciya, bir'ezd bólimleri hám 16 dana kárxanalar ótkerildi.Xalıq júklerin hám xalıqtıń temirjol transportı menen tasıwǵa bolǵan talapların tolıq qanaatlandırıw, temirjollardıń turaqlı hám qawipsiz islewin támiyinlew jáne bul islerdi ámelge asırıwdıń jaqsılaw maqsetinde 1994-jıl 5-noyabrde barlıq sistemalardı ózinde qamtıp alǵan «Ózbekstan temir jollari» mámleket akcionerlik temirjol kompaniyası dúzildi. Jańa bazar ekonomikasına ótiw dáwirinde kóplegen ámeldegi máseleler kózge topılıs basladı. Qaraqalpaqstan hám Xorezm wálayatına temirjol transportı menen keletuǵın júkler Turkmenistan aymaǵı arqalı qoralı qoylar edi. Xalıq aralıq qaǵıydalarǵa muwapıq usı aymaqtan ótetuǵın hár bir vagonǵa valyuta tólew jolı menen kod (ruxsatnama) alıw jáne onı ótkergani ushın ádewir muǵdarda valyuta tólew máseleleri ekonomikalıq tárepten qatar mashqalalardi keltirip shıǵardı. 1994 -jılı Tashkent qalasındaǵı «Giprotrans» proektlestiriw institutı (rejeniń bas injener Skloev V.F hám basshısı Sawin A.I.) tárepinen Nókis-Sultanways-Muńlı-Úsh qudıq- Nawayı temirjolı qurılısınıń jobası islep shıǵıldı[4].

Rejege muwapıq qurılıp atırǵan bul trassaning Nókis-Sultanwaysliniya-80,7 km, Sultanways-Muńlı 115,2 km uzınlıǵında tazadan temirjollar qurıw hám qurılǵan temirjollardı búgingi kún talabına ılayıq rekonstrukciya jumısların ámelge asırıw rejelestirildi. “Ózbekstan temirjollari” mámleket akcionerlik temirjol kompaniyası qasında Tashkent qalasında dúzilgen jańa temirjollar tuwrısiyasi ámeldegi qurılıs jumısların bas buyırtpashı, Nókistegi 260-sanlı, Xojelindegi 624-sanlı hám Úrgenishtegi 3-sanlı qurılıs montaj shólkemleri tiykarǵı atqarıwshılar etip belgilendi. Ulıwma uzınlıǵı 800 kilometrge jaqın joldıń qurılıs jumısları Qaraqalpaqstan Respublikası, Xorezm, Buxara hám Nawayı wálayatlarınıń qánigelestirilgen qurılıs shólkemleri hám de taǵı basqa qurılıs mákemeleri qatnastı. Qaraqalpaqstan aymaǵında jańa trassaning qurılıs jumısları 1994 jıldıń oktyabr ayınan baslap eki jóneliste, arqadan qublaǵa qaray Nókis-Sultanway qubladan arqaǵa qaratılǵan Muńlı-Tórtkúl baǵdarlarında alıp barıldı.

Haqıyqattan da, Nókis-Sultanways-Muńlı aralıǵındaǵı Qaratawdıń úlken tasların qoparıw jumısları, 500 kilometrden artıqmash Nawayı-Úsh qudıq-Muńlı aralıǵındaǵı

[4] С.Жаниев. Йўловчиларга яратилган қулайликлар // Еркин Қарақалпақстан — 22.10.2011. №127 (19121).

jolsız, suwsız, shólistan arqalında islerdi ámelge asırılıwı qatar qıyınshılıqlardı keltirip shıǵarǵan. Soǵan qaramay Nókis-Sultanways-Muńlı-Úsh qudıq trassasida jer qazıw, topıraq úyish hám túrq jaylar, qosımsha imaratlar salıw sıyaqlı islerdi tiykarlanıp1-sanlı Nókis mexanizaciyalawǵan kolonnası, 120-sanlı kóshpe mexanizaciyalawǵan kolonnaları, rels tósew hám injenerlik kommunikaciya tarmaqları jumısların Nókistegi 260-sanlı, Iytermenchdagi 3-sanlı, Xojelindegi 624-sanlı qurılıs montaj poezdınıń jamáátı 1996 jıldıń fevral' ayında dáslepki relslerdi tósewge kirdiler. Joldıń bul aralıǵindaǵı Qaratouning tasların qoparıw jumısların 75- arnawlı qurılıs montajlaw poezdınıń jamáátı Sultanuvays-Muńlı baǵdarında shártnama boyınsha kesip alıp islew tiykarında 146046 mıń sumlıq islerdi orınladı. 9 kilometr rellslar toxtalıp, 7, 2 kilometr aralıqqa topıraq úyildi. Bularǵa qosımsha 78 dana orında jasalma suw shıǵarıwshı qurılmalar ornatıldı.

Jańa temirjol ońlawgda 75-arnawlı qurılıs basqarmasınıń bólimi tawdıń 10 kilometrlik jarıq jumısların 120-kóshpe mexanizaciyalawǵan kolonnası 110 mln sumlıq islerdi orınladı. Jol qurılısınıń Qazantaw, Qarao'zak, Beruniy uchastkalarında Xojelindegi 624-sanlı hám Urgenishdegi 3-sanlı qurılıs montaj poezdı qurılıs jumıslarında 87 km uzınlıq joldıń topıraǵın oyıp pitkerdi. Qurılısshılardıń miynettegi pidayılıǵı sebepli 1999 jıldıń dekabr' ayınıń baslarında Nókis-Sultanways-Muńlı uchastkalarında temirsazlawdıń eń tiykarǵı jumısları tamamlandı. Qurılıslardıń salmaqli uchastkalarınan esaplanǵan Úsh qudıq-Muńlı magistralınıń tiykarǵı bólegi hám Tórtkúl temirjol stanciyası tamamlanıp, paydalanıw tapsırıldı. Sol jılı 16- dekabrde Tórtkúlge birinshi poezd kirip keldi. Muńlı-Sultanways uchastkasınıń temirjol bólegi pitkeriliwi menen 2000-jıldıń yanvar ayınan baslap, Nókis-Tórtkúl aralıǵında júk tasıw poezdları jure basladı. Bul trassasida 4 mln.

598 mıń kubometrlik jer qazıw hám bógetke topıraq úyish jumısları orınlandı, 115, 2 km rellslar tóseldi, 25 dana iri hám mayda kópirler hám de zárúrli infrastruktura imaratlar qurıp tamamlandı. Ulıwma shártnamaǵa tiykarlanıp 3 milliard 619 mln. swm muǵdarındaǵı jumıslar ámelge asırıldı. Ulıwma jer maydanı 7 gektar kólemdi iyelegen Tórtkúl stanciyasında zamanagóy ımaratlar, shıraylı arxitekturalıq usılda qurılǵan, jolawshılar ushın barlıq qolaylıqlarǵa iye jańa temirjol vokzal, lakomativ deposi, 40 úyge arnalǵan úlkenejlar, baylanıs xızmetiniń orınları qáddi durıslap paydalanıw tapsırıldı. Bul islerdi Jambas qala qurılısı birlespesiniń dóretiwshiler ámelge asırdı. Elliqalada 5 mıń Turor-orınǵa arnalǵan temirjollar qalashası, eki mektep, balalar baǵ'chasi hám basqa mádeniy imaratlar qurıldı. Turtkul rayonında da ǵárezsizlik jıllarında unamlı ózgerisler júz berdi. Ásirese, Úsh qudıq-Muńlı-Tórtkúl temirjolınıń tumannan alıp o'tilishi aymaq ekonomikanıń ósiwine múmkinshilik berdi.

Tórtkúldegi kóshpe mexanizaciyalawǵan kolonnasınıń qurılısshılar Úsh qudıq-Muńlı baǵdarında temirjolsozlik jumıslarında qatnasıp, 83 million 882 mıń swm islerdi ámelge asırdı. Sonıń menen bir qatarda 89902 mıń sumlıq qurılıs-montaj jumısların orınladı.

Sonday-aq, temirjoldıń «Muńlı-Tórtkúl uchastka úlken liniyanıń dáslepki basqıshı edi. Keyingi náwbette Beruniy-Sultanways-Qaratasuchastkaları tamamlandı. Bul iri qurılısta sadıqlıq menen miynet etken 260, 264, 624-sanlı qurılıs poezdlarınıń hám de Alma-ata, Úyreniw jáne basqa úlkelerden kelgen qurılıs shólkemleriniń atları húkimet basshıları tárepinen húrmet menen tilge alındı. 2000-jıldıń aqırında 226,4 kilometrlik Muńlı-Úsh qudıq temirjol uchastkasınıń tiykarǵı qurılıs jumısları tamamlandı. Qızılqum shóli qushaǵından jarıp ótken Nawayi-Úsh qudıq Muńlı-Sultanways-Nókis magistral óz-ara tutastirildi.

2001-jıldıń 31-yanvardan 1-fevralǵa qoralı qoylar aqshamda Nókis-Sultanways-Muńlı Úsh qudıq jańa temirjol magistral jol boyida jaylasqan qazanxanalar hám ıssılıq elektrostanciyaları ushın 30 ta tısisterna janıwı mazut júklengen dáslepki poezd Nókisten Úsh qudıqqa jol aldı hám azanda saat 8 larda Úsh qudıq stanciyasına jetip keldi. Haqıyqattan da, «Úsh qudıq-Muńlı-Nókis»temirjol qurılısında bólek miynet kórsetken xızmetkerlerdi sıylıqlaw haqqında Ózbekstan Respublikası Prezidentiniń Pármanı shıqtı. Bunda watanımızdıń ekonomikalıq qúdiretin bekkemlew, transport sistemasın rawajlandırıw tarawındaǵı xızmetlerin, Ózbekstan temirjol salasında zárúrli áhmiyetke iye bolǵan «Úsh qudıq-Muńlı-Nókis»jolların qurılıstaǵı pidayı miynetleri ushın bir gruppa Xızmetkerler sıylıqlandı. Olardıń miynetleri Ózbekstan temirjolları kompaniyası tárepinen de joqarı bahalandı. Mısalı, Nókis temirjol stanciyası baslıǵınıń orınbasarı Temirtas Qolanovga «Qaraqalpaqstanda xızmet kórsetken transport jumısshısı», Qońırat vagonlardı baqlawdan ótkeriw punktiniń baslıǵı Á.Aymaǵanbetovqa «Húrmetli temirjolshı» eń húrmetli ataqları berildi. Trassanıń ashılıwı Qaraqalpaqstannıń ekonomikası, xalıq xojalıǵı ushın da zárúrli orın iyeledi orın iyeledi. 2001-jıldıń 10-fevraldan baslap júk tasıwshı poezdlar háreketi jolǵa qoyıldı. Qızıl qumnıń shól bóliminde 226,4 kilometrlik temirjol trassasi boyınsha jańa Qusqanataw,Dóńgelek, Buzashbay, Maylısay stanciyaları, 25 dana kópir 224dana jasalma suw tarmaqları, bir neshe birezdlar, injenerlik kommunikaciya baylanıs tarmaqları, hám basqa qosımsha jol hám imaratlar qurildi. Usınıń menen birge Qaraqalpaqstan temirjolshıları Nókis-Turtkúl marshrut boyınsha ishki jolawshı poezdlar qatnawın da jolǵa qoydı.

2001-jıldıń 20-mart kúni azanda teplovoz mashinisti Baxıtǵaliy Dosmuratov, mashinist instruktor Bazarbay Nurekeev, mashinist járdemshi Ǵoyrmaǵazı Ersheevlar basqarǵan jolawshılar poezdı jańa trassada Nókisten Tórtkúlge jolǵa shıqtı. Bul waqıya qatnası

menen Nókis vokzalda saltanatli miting bolıp ótedi. Nawrız bayramı aldında Nókis-Tórtkúl Mashrutida dáslepki jolawshılar poezdınıń qatnasıw menen basqa ishki, jergilikli Mashrutlar da jolǵa qoyılıp, Qońırat-Nókis-Tórtkúl hám Tórtkúl-Nókis-Shimbay aralıǵında jańa jónelisler ashıldı. Bul jańa jónelislerdiń ashılıwı tek ǵana jolawshılardıń zárúriyatın qandırıw menen sheklenbesten bálki, respublikaǵa byudjetine de qosımsha dáramatlar keltirdi. Sonı atap ótiw tiyisli, XXI ásirdiń basında áyyemgi Ullı Jipek jolı izleri menen jańa temirjol magistral qurılısı Qaraqalpaqstan aymaǵı boylap batıs menen baylanıstıń baylanısıwına múmkinshilik jaratıp, respublika turmısında zárúrli tariyxıy waqıya boldı.

PAYDALANILǴAN ÁDEBIYATLAR DIZIMI

1.Сейтимбетов М., Муратбаева А.Қарақалпақстанда транспорт коммуникациясының раўажланыўы тарийхынан (1920-1930 жж)// Вестник ҚМУ. 2017.
2.Нуржанов С. Власть и каракалпакское общество: анализ факторов и взаимоотношений // Вестник ККО АН РУз. 2001. №1-2.;
3.Кощанов Б.А.Обретение Каракалпакстаном независимости и суверенитета в составе Узбекистана // Вестник КО АН РУз. 2014. №3;
4.Матжанов А.Ж. History Of The Emergence And Development Of Automobile Transport In Karakalpakstan//Academicia An International Multidisciplinary Reasearsh Journal Vol. 10, Issue 7, July 2020. Impact Factor: SJIF 2020 = 7.13 Б-458-462
5.Матжанов А.Ж. Традиционный транспорт у народов Приаралья(1800-1873 гг.) // Хоразм Мамун Академияси Ахборотномаси. - Хива, 2020-8/1 Б.127-130. (07.00.01. №223/4).